

DAN ANDERSSON

Lotta Lotass

På nyårsdagen 1913 beslutar sig Daniel Andersson för att bli författare på allvar. Han beställer ett skrivbord från handlanden och snickaren C. G. Hedlund i Skattlösberg. Han frångår gammalstavnningen och börjar skriva enligt den nya stavningsreformen. Han ändrar sitt namn från Daniel till Dan. I *Templarordens* veckotidning *Templaren* publiceras hans dikt "Pajso" den 6 februari samma år. Där, skriver Waldemar Bernhard i sin biografi över vännen, "börjar han sitt konstnärskap". Pajso, den å som rinner genom Dan Anderssons hemtrakter, sjunger i dikten sin "ensamma färdsång" för den som "tigande lyssnar när vildmarken talar". I dikten knyts den ändlösa vandrigen samman med den djupa vildmark som samtidigt är den välkända hembygden på ett sätt som skall komma att bli kännetecknande för Dan Anderssons diktning. I det som skrivits om honom återfinns tre nyckelord – hemlöshet, sökande, vandrande. Aldrig stillnar oron; aldrig tycks vägen ta slut. Ständigt på vandring i skrivandet är han samtidigt djupt rotad i sin hembygd, bland dess människor. Hemlösheten och sökandet blir själva existensens grundbegrepp. I ett efterlämnat anteckningsblock från senare hälften av 1920 skriver han:

Man har kallat Dan Andersson vildmarksförfattare. Det är befogat och icke befogat. [...] Det är strängt taget icke obygdhan han vill skildra. Han är icke vildmarksförfattare vare sig av obekantskap av kulturen eller av kulturleda – ödet ville att när han stod upp och såg sig omkring bland människorna befann han sig mitt ibland obygdens barn, och vad mera var: mitt i de fattigas eländes värld. Och dock har han, åtminstone i de betydelsefullare arbetena: 'Svarta ballader' och 'De tre hemlösa' knappast någon social betoning. Problemet blir djupare, den lekamliga fattigdomen och det fysiska och sociala eländet blir endast en svart ram kring människans sönderslitna själ, obotlig i sin oro. Det blir icke vagantens och globetrotterns hemlöshet, det blir deras hemlöshet, som icke nöjes med jorden. Alltid ett något 'bortom': Det är något bortom bärgen, bortom blommorna och sången/det är något bakom stjärnor, bakom heta hjärtat mitt.

Dan Andersson föddes den 6 april 1888 i Skattlösberg, Grangärde socken i Dalarnas finnmark. Modern Augusta Scherp var småskollärarinna. Fadern Adolf, självlärd folkskollärare. Daniel kom till världen i skolhuset där familjen då bodde och blev den tredje brodern i en syskonskara som skulle komma att räkna in fyra pojkar och två flickor, där den ena systemen, fem år yngre än Daniel, dog endast ett år gammal. I en minnesskrift över sonen skriver Adolf Andersson:

Bröd fattades aldrig i deras hem. Mjölk, bröd, smör, sill och potatis fanns alltid. Och ingen luffare gick ut från Skattlösbergs skolhus utan att ha fått en smörgås. (Skolhuset låg invid landsvägen, stråkvägen mellan Falun och Filipstad.) Vetebröd endast vid högtiderna, eljest sammalet rågmjöl.

Adolf Andersson själv kom ur den djupaste fattigdom; född 1854 i ett finnpörte, uppväxt i nöd och umbäranden. Bröd var sällsynt i dennes egna barndomshem. Maten blandades med sönderstötta ben, svarthavre, frusen säd. Hans fattiga, men i anden obrutna liv fick ett stort inflytande på Dan Anderssons eget val av livsväg och diktning. Adolf Andersson var aktad i hembygden; känd som "gamle skolmästarn" höll han "upplysningsföredrag" i skilda ämnen som hygien, nykterhet, bruket av symaskin. De som mötte honom vittnar om att hela hans gestalt var präglad av en innerlig och kärv gudsfuktan. Grunden i hans leverne var det kristna kärleksbudet om att "Allt vad I viljen att människorna skola göra Eder, det gören I ock dem". Hemmet stod öppet för hemlösa vandrare och fattiglappar. Skärven delades med dem som inte hade något. Adolf Andersson förde också dagböcker och anteckningsböcker om hembygden, om dess seder, ordningar och människor; anteckningar som Dan Andersson vidareförde och skrev in i sitt eget skrivande. Om hembygden i det timliga var fattig så var den desto rikare på skildransvärda människoröden. Dan Andersson härstammade själv från de finnar som koloniserat vildmarken. Bruken dominerade skogsbygderna vars inbyggare var utlämnade åt dem som kolbrännare. Fattigdomen var genomgripande. Nöden stundvis stor.

Tolv år gammal började Dan Andersson sitt arbete i skogen som hjälpreda och milpassopp. Arbetet var hårt. Slitet böjde även de starkaste kroppar. Fadern Adolf ville hitta andra möjligheter för sig och de sina. Två av hans syskon hade utvandrat till Minnesota. Och

i en önskan om att så sorgfälligt som möjligt förbereda en eventuell flytt till ett till synes löftesrikt Amerika sänds den fjortonårige Dan som kunskapare till sin faster och farbror 1902. Han blir kvar i åtta månader. Men av de hemsända redogörelserna att döma – tidiga skrivövningar för den blivande författaren – står ingen större lycka att finna i Amerika. Familjen stannar i Sverige. Den hemvändande sonen är fylld av historier och blir en efterfrågad berättare i kolarkojor och stugor. Lusten att skriva växer till en strävan att också bli läst. I januari 1903 debuterar Dan Andersson i tryckt form med ett ”Brefkort från Grangärde finnmark” publicerat i *Bärgslagsposten*. Tidningen hade efterlyst medarbetare från platser där de ännu ej hade några. Och under de kommande fyra åren skall Dan Andersson bidra med ytterligare några brevkort, ett kåseri, en hembygdsdikt och två folkminnesuppteckningar.

Våren 1905 slutar Adolf Andersson sin anställning som lärare och familjen flyttar till arrendet Mårtenstorp; en liten, förfallen gård med kolningskyldighet. Efter tre års tröstlöst slit tvingas de ge upp. Fadern drygar ut sin pension med skolagning, nätbindning, bokbindning och andra sysslor. Familjen flyttar först till Burängsberg, vidare till Boarna, till Norhyttan och återvänder i maj 1912 till Skattlösberg där man hyr gården Luossa. Dan Andersson vässar under dessa år sin författardröm. I september 1907 skriver han till August Strindberg och ber om ett exemplar av dennes *En blå bok*. Med brevet sänder han en kortfattad självbiografi – ”Min autography” – som inleds:

Jag föddes år 1888 i en låg hydda af det allra lägsta slaget. Från tidigaste år förtrogen med hedens och vildmarkens ljung, lärde jag mig från början att intet är för smått för att vara roligt om man bara icke är för stor. Bekant med skiftningar af sinnet och strider på själsdjupet från mina spädaste år, hade jag svårt för att finna vänner ty det fanns ingen som hade någon släktskap med min själ.

Strindberg sänder honom boken. Slitet på gården, rastlösheten vid det enahanda arbetet driver Dan Andersson vidare i sökande efter något annat, och efter en egen utkomst. Skogsarbete avlöses av arbete vid Kvarnsvedens pappersbruk. En tid går han ikring som gårdfarihandlare, men glömmer att han skall sälja det eskilstunasilver han har i ryggsäcken och förlorar sig i vandrandet självt. År 1907 har han i två månader tjänst som folkskollärare i Bringsjöberg. Sjömansdrömmar driver honom till Kö-

penhamn för att söka hyra på en båt, men han återvänder hem; åter till skogsarbete och flottning. Han skriver ett och annat för ortstidningar, men får mycket i retur. I ett brev till en vän 1908 skriver han:

Mina ’manuskript’ äro nog bara bosch, liksom hela livet för övrigt. [...] De äro barn av min med bittert vemod uppfyllda fantasi, födda för tidigt och har varken hår eller tänder. Och därför skrattar världen åt dem. Nog vet jag, att du ej skulle driva med dem, men jag nästan bävar vid, att gå och gräva fram dem ur min gamla amerikakoffert uppe på vinden. Jag läste igenom ett par av dem för en tid sedan. Det var nära jag brustit i gråt. Drömmar-korthus-bedragen.

Dan Andersson var under sin ungdomstid verksam inom Templarorden som medlem i templet 1001 ”Allas väl” i Norhyttan. Han skrev i veckotidningen *Templaren*, och deltog i ordens första kurs för talare i Stockholm 1910. Hans fallenhet och otvungenhet som berättare gör att han 1912 utses till reseombudsman. Under ett års tid reser han över hela landet och håller föredrag och grundar tempel. Han är en omtyckt talare. Ofta är det litteraturen han agiterar för, snarare än nykterheten. Någon gång glömmer han tiden och åhörarna får vänta förgäves. I romanen *Soldat med brutet gevär* skildrar Vilhelm Moberg ett av Dan Anderssons föredrag i Strängshult:

Broder Andersson kom en söndag för att hålla föredrag. Det var en vacker söndag, klar och solskensvarm för årstiden, och det kom inte mer än tjugo personer till skraddarns. Styrelsen skyllde på vädret, som inte passade för ett inomhusmöte. Troligen var en del templare ute i markerna och plockade de sista krösonen för året. – Javisst. Det förstår jag så väl, sa broder Andersson milt och stilla. En sån här dag ville jag också rymma ut i skogarna.

Vid årsskiftet frånträder han sin befattning och återvänder hem till Luossa med föresatsen att bli författare på heltid. Men att skriva för brödfödan låter sig inte göras, och han blir åter kolare. Arbetet vid milan växlas med arbetet vid skrivbordet. Senare skall det med mytens skimmer heta att Dan Andersson skrivit *Kolarhistorier* – det manuskript han vid tiden arbetar på – med sotiga händer. Bokens inledande ram – ”Det följande är delvis skrivet i en jordkoja, många gånger vid det skumma skenet från en sotig lykta hängande från det nedrökta taket.” – blir sanning.

Dan Andersson vävde alltifrån första stund in sin hembygd och dess människors livsöden i sitt skrivande. Ett sådant livsöde kom att medföra en delvis ny inriktning, och en i vrede stadigare förankrad grund i hans författarskap hösten 1913. Inkännandet kom att skärpas till inlevelse; vreden över den enskildes öde kom att lyftas upp till en allmänmänsklig förtvivlan. Historien berättar att Dan Anderssons vän Jakob Andersson i Abborrberg, som anklagats för timmerstöld och fått sitt torp taget i mät, våren 1913 hade körts till fattiggården varifrån han rymt tillbaka till sitt förseglade och ödelagda torp. I augusti besöker Jakob Andersson Luossa och ber vännen Dan om hjälp. I brev till Rebecka Svensson skriver Dan Andersson om besöket:

Han var ledsen – och så här sade han när han gick. 'Och jag, som aldrig gjort någon förnär och inte tagit timmer på gruvskogen på flera år – jag får gå utanför min egen koja. Där får jag gå och gråta.' Förbannat alltsammans! [---] Inte kan jag göra något på juridisk väg, men så mycket kan jag göra att handlingssättet mot Jakob blir till evinnerlig skam åt dem som gjort det.

Han förbereder en artikel om fallet, som dock aldrig kommer i tryck. Vreden kristalliseras i stället till novellen "Spelmannen" som publiceras i *Falu-Kuriren* den 3 oktober 1913. I december samma år dör Jakob Andersson. Dan Andersson skriver en notis – "Den hemlöse" – och en nekrolog som publiceras i *Falu-Kuriren*. I nekrologen heter det:

Han var alldeles ofarlig, hjälpsam, rädd t o m. När han gick ut ur en gård sade han godnatt fastän middagssohlen sken. Var det därför att han fann livet vara en lång natt? Ingen vet. Men jag vet att han behandlats grymt. Hans vedersakare känner jag – flera känna dem. Tok-Jakob, spelmannen med nattsvart hår, han som 'ägte' skogarna, som dyrkade solen, månen, kungen och Gud, som talade och tänkte baklänges men *kände* rätt – han dog av umbäranden.

Tok-Jakobs öde inflyter, som så många andras, i Dan Anderssons författarskap. Texterna tycks oftast framprungna ur en jordmån av ödesgemenskap. Och just Jakob Anderssons livsöde drabbar hårt och leder hän mot synen på den utstötta, plågade, fördrivne som en det mänskliga ödet förkroppsligande gestalt. Det religiösa sökandet, som även det genomsyrar Dan Anderssons skrivande, paras med ett djup medkänsla med den utsatte; med vännen Waldemar Bernhards ord: "De

fattiga voro ett broderskap, som han med blodsbånd tillhörde". Dan Anderssons persongalleri är beständigt särtingarna, de utanför samhället stående, brottslingar, medellösa, vansinniga, för vilka livet är en ställvis hård, tung och plågsam vandring. Den konkreta fattigdomen, ofta in i detalj realistiskt skildrad, blir samtidigt en bild för den mänskliga existensen i stort. Människan blir hos Dan Andersson en vandrare, född "Till en vild och evig längtan" som det heter i hans kanske mest kända dikt "Omkring tiggarn från Luossa". Även i detta märks ett inflytande från fadern. I studien "Adolf Andersson som föregångsman i finnmarken", publicerad i *Den hemlighetsfulla sången*, citerar Nils Holmdal ett utkast Adolf Andersson skrivit till en skollektion, ett utkast som snart sagt skulle kunna ligga som grund för hela Dan Anderssons författarskap:

Den människa som glömmer sitt pilgrimskap i världen, gör som kolaren, den där glömmer att han skall bo i djupa skogen blott en kort tid och tager sig före att bygga ute vid svarta milan för den korta tiden ett fint utstyrt hus, grannare nästan än det han har hemmavid. Snart är ju milan utkolad och han skall bryta upp igen.

Oron, den föremålslösa längtan, den i någon mening såväl världsliga som andliga rastlöshet som avtecknar sig i texterna, blir drivkrafter för sökandet efter en högre verklighet.

I januari 1914 får Dan Andersson veta att hans novellsamling *Kolarhistorier* antagits av Tidens förlag. Hans glädje känner inga gränser. Vännen Konrad Öberg, fotograf i Ludvika, berättar att Dan ställde till en fest som varade natten igenom, att han improviserade skådespel där han själv spelade alla roller. Med den tryckta boken i handen är det egna författarskapet nu, med ens, på allvar. *Kolarhistorier* har en ramberättelse – en kolares, jagets, upplevelser under en vinter – vilken bryts av infällda historier som jaget själv eller hans arbetskamrater berättar under pauser i arbetet med kolningen. Berättelserna präglas av sin verklighetsbakgrund, av realism grundad i det självupplevda och av ett socialt patos framsprunget ur medkänslan med finnmarkens människor. Novellerna är fyllda av sorgfälliga, detaljerade och poetiska beskrivningar av det grannliga och hårda arbetet:

Fatar man upp kol, i synnerhet ihåliga aspkol, vilka i sitt inre ofta dölja en kärna av eld, löper man risk att få 'hett i hopen', vilket är den största faran vid utrivning.

Berättelserna om kolarnas tillvaro formar sig även till en detaljrik kulturhistoria där erfarenhet, sägner och vidskepelse blandas:

En 'heta' är en eld, men det senare ordet uttalas aldrig av en kolare av gamla stammen. Det anses medföra olycka. Om han är bosatt västerut, åt Sävnäs till, kallar han elden 'värmen'. Man får aldrig tala om 'eld i milan', man måste använda någon av termerna.

Genom sin fars anteckningar, där denne även skrivit av bruksböcker och motböcker, har Dan Andersson rik kunskap om kolartorparnas rättsställning gentemot bruket. Hatet mot brukets inspektör glöder ikapp med den eld som inte får nämnas. Skildringar av det handfasta arbetet växlar samtidigt med suggestiv naturlyrik –

Dagbräckning har det blivit och över de isvita skogarna i öster brinner gulröd eld med blodigt varma toppflammar. Morgonväktens köldtimme är i antågande och kärrets frusna alar stå så stilla som hade de av evighet varit gjutna av sten.

– och med berättelser om skrock, vidskepelse och varsel. I *Kolarhistorier* får även de döda tala om sitt arbete.

Med första världskrigets utbrott i augusti 1914 följer en kris i skrivandet, en oro för det nya livet, för framtiden. Men ihärdigheten är större. Till Rebecka Svensson skriver han:

Vad min skrivning beträffar är den totalt uppriven. Plockar ihop något gammalt då och då och skickar till tidningar och får aldrig ett öre. Men den som inte ger sig, det blir jag. När det här kriget slutar, slår jag genom.

Honoraret för *Kolarhistorier* (300 kronor) brukar Dan Andersson till vinterkursen på Brunnsviks folkhögskola 1914-15. Där stillas hungern, om än tillfälligt. Mat, böcker och umgänge finns i överflöd. Kurskamraten Waldemar Bernhard berättar om livliga diskussioner kring Nietzsche, Kant och Schopenhauer, där framför allt den sistnämnde flitigt studerats av Dan Andersson. Läraren Niklas Bergius, vars föreläsningar i allmän kulturhistoria är de Andersson följer med aldrig vikande intresse, blir en av de viktigare bekantskaperna under tiden på Brunnsvik. "Han är den", skriver Dan Andersson i brev till en vän, "till vilken man går, när man känner, att man ej kan leva mer, om man ej får tala om

synd och nåd, kors och under, när hela ens själ är sliten i trasor och allt man gjort förefaller en som smuts." Genom Bergius stiftar han också bekantskap med den indiska religionsfilosofin, framför allt *Bhagavad-Gita*, som han ställvis kommer att bruka som en andaktsbok. I ett brev skriver han:

Ty Gita är icke en bok. Det är den eviga visdomens läkande leende, ett ansikte, klart vänt mot livets förfärlighet, men fyllt av en sådan frid, ett flöde av den eviga kärlekens ljus, som förtar fruktan, min största fiende.

Dan Anderssons författarskap präglas alltigenom av ett ständigt sökande efter svar på frågorna: vadan? och varhän?. Synd, skuld och nåd; oro, ångslan och vila är ständigt återkommande stationer på vägen som bitvis löper jäms med kristendomen, bitvis jäms med hinduismen, bitvis längs en ensam, sökande väg. I unga år drivs hans traktan efter svar av inflytandet från faderns tillitsfulla gudstro. I anteckningar från 1909 ställer Dan Andersson, som en av "Sex frågor till herrar tänkare", den högst konkreta frågan: "Om kristendomen ej är sann till sitt ursprung och väsende [...] hvarför lågo svepkläderna vid hans uppståndelse ordentligt sammanvikta? (Ty om han bortstulits hade ingen haft tid med sådant.)".

Trettondagen 1910 skriver han i sin dagbok att han blivit "Frälst av nåd!". Denna övertygelse övergår sedan alltmer i religiös radikalism. I februari 1913 skriver han: "Jag finner min tröst i att läsa Schopenhauer och vara cynisk. Jag blir snart en stor hädare." Eric Uhlén talar, i sin avhandling *Dan Andersson före Svarta ballader*, om "snabba kastningar mellan trosvisst jubel och radikalt tvivel". Växlingar skiftar närmast mellan en, i Nathan Söderbloms termer, oändlighetsmystik där Gud är Alltet och en personlighetsmystik där Gud är ett lyssnande, sig i enskildheter röjande Du. Hos Dan Andersson tycks ändå skillnaden mellan det härvarande och det hinsides vara avgörande som grogrund för en oupphörlig längtan. Många försök har gjorts att placera in hans diktning i ett socialistiskt, kristet, buddhistiskt eller hinduistiskt perspektiv. Sanningen ligger möjligtvis närmare Anderssons egna ord i ett brev till vännen Adolf von Krusenstierna i december 1916: "Och tills vi låtit alla schabloner vika och icke tänker varken socialistiskt eller demokratiskt eller aristokratiskt mer, utan se bara ben och lort runt kring oss, kunna vi inte uppge något av denna lort." Befrielsen ligger ständigt

i det som är bortanför. Jan Arvid Hellström har i sin Dan Andersson-studie *Den allra högsta sången* visat hur ”bortom” och ”bakom” är grundläggande nyckelord i författarskapet. Det handlar även om en kritik av det rena bokstavstroendet, av den i Anderssons ögon i dogmer och ritualer förstelnade kyrkan. Människan bör i stället söka en sannare, högre verklighet. Hellström visar hur den, med Anderssons ord, ”jordiska sången” – det vill säga samfundens föreställningar och bokstavstro – genomgående kontrasteras mot ”den höga” eller ”den högsta sången”, en sång som inte uppfattas med örat utan med hjärtat, som en del av den verklighet vilken ligger bortom det mänskliga förnuftet. Svaret formar sig alltså om och om igen till en längtan bort ur denna världen. I ett brev till Rebecka Svensson i oktober 1916 skriver Dan Andersson:

Kanske vår uppgift är att utveckla vårt inre liv, att odla vår själ, att lära oss bli allt finare invärtes, alltmer förakta livet och världen, att lära oss dö? Du, där bortom ligger sanningen! Vi kunna ej få någon bättre lösning på gåtan.

Efter året på Brunnsvik, våren 1915, flyttar Dan Andersson med föräldrar och syskon till Gräsberg, norr om Ludvika; till ett hus de själva har byggt. Han får ett eget arbetsrum; gavelrummet på vinden, till en början inte stort annat än en oinredd, oisolerad vind. Till Rebecka Svensson skriver han:

Mitt rum kan inte bli färdigt i höst ty vi har inget virke mer och inga pengar till virke mer. Vi har lånat nog nu, få se när vi kan klara det. Och jag får nog vara utan eget rum som förr. Men vi ha tak över huvudet. – Jag är glad att vi är komna så långt, i alla fall skönt höra hur rågnet slår mot mitt vindstak.

När det egna rummet väl står färdigt våren därpå ger det en större skrivro, vilken bryts av återkommande resor till Stockholm för besök hos Brunnsvikskamraten Waldemar Bernhard och dennes vänkrets av bohemiskt och spartanskt livsförande konstnärer. Men även om den yttre ron blir något större, drabbar ändå den inre oron, och självtvivel och vankelmod kommer under denna tid stundvis att kasta en skugga över Dan Anderssons arbete. Manuset till det som skall bli *Kolvaktarens visor* omarbetas, antas, men får utgivningsdatum flera gånger framflyttat. Även vid sidan av skrivandet blir året mättat av besvikelser, brustna vänskapsband

och kärleksoro. I brev till Rebecka Svensson skriver Andersson i juli 1915:

Jag vill vara pessimist, men en glad sådan. Inte är allting ledsamt, men allting är så urfånigt. Det kan vara därför att en ingenting begriper – men det kan vara därför att en börjar begripa litet för mycket. Kanske hälften av de som äro vansinniga blivit det därför att de i ett visst givet ögonblick råkat se och begripa för mycket? Så länge man tror på osjälvisk kärlek – nå, ja, det kan ju finnas sådant – har man ingen aning om vad det vill säga när alla ens granna gallerverk av illusioner börja glesna och glida isär och man skymtar synden bakom, röd, svart och vit synd, synd i alla tonarter.

I december 1915 utkommer så *Kolvaktarens visor*, en volym omfattande sex noveller och ett antal dikter. Motivvärlden är till dels den samma som i Kolarhistorier, men den bitvis lyriska realismen i den tidigare boken har här förbytts i en kärvare, hårdare naturalism. Medkänslan med de utsatta är obruten. Så även längtan. Och här återfinns också spår av Dan Anderssons läsning av Schopenhauer i betonandet av konsten, då i synnerhet musiken som en befrielse från tillvarons lidanden, och synen på ensamheten som ett i någon mening upphöjt tillstånd. Frågor om livskampen, orkeslösheten och vandringsmålet ställs, men några svar hittas inte. Dikterna skillrar ofta i brytpunkten mellan det högtidliga och det vardagliga; det konkreta, påtagliga, handfasta skildras som något på samma gång vittnande om ett bortomvärldsligt. I dikten ”Benkvarnen” berättar mjölnaren:

Och han säger att när stenarna dansa över ben,
som ha slutat att hoppa eller springa,
så sjunga de, så klinga de som klockor av sten,
till en ärofull begravning de ringa.

I kvarnen lägger sig benmjölet ”att sova när vandringen är slut – [...] av det spröda och hårda som funnits förut/ finns blott snövita, stoftfina kroppar.” Dikterna präglas också starkt av synen på döden som en efterlängtat sömn eller vila. En ända in i kroppens leder känd trötthet och livsleda, med förnimbar upprinnelse i hårt arbete och umbäranden, mynnar ut i stundvis otålig förtröstan på väntande vila. Även här blir således det påtagliga, handgripliga livet, med den hårt arbetandes längtan efter vilotid och sömn, en bild för människans existens i stort. Här märks även de i författarskapet

återkommande, starka inslagen av en själens längtan att befrias från köttet, från kroppen, att uppnå total frid i ett restlöst uppgående i Naturen eller Alltet. Just denna längtan flödar som en mörk underström genom Dan Anderssons texter. Och i detta blir han också till dels, vilket flera forskare pekat på, en mystiker i linje med medeltidens mystiker och kristendomens första kyrkofäder. Waldemar Bernhard nämner hans intresse för Eckehart, Thomas a Kempis och Jakob Böhme. ”De gamla mystikerna passade honom”, skriver Bernhard. ”De satt ej alldeles fast i dogmer utan sökte sig fram efter personliga linjer.” Jan Arvid Hellström har utkristalliserat det i Dan Anderssons författarskap pågående samtalet med främst Eckehart, och visar hur dennes frälsningsväg genom rening, upplysning och förening med Gud kommer till uttryck i främst de senare texterna, då särskilt de två fullbordade romanerna *De tre hemlösa* och *David Ramms arv*.

Under senhösten 1915 skriver Dan Andersson den samling berättelser som, tillsammans med några dikter, skall bli *Det kallas vidskepelse*, utkommen hösten 1916. Boken drivs i mycket av en stark självkritik. Efter att ha läst igenom *Kolarhistorier* skriver han i april 1916 till Niklas Bergius om det han nu ser som enfaldigt ”svärmeri för tingens yttre”, ”blodlösa människor bland darrande kvällsstjärnor, gungande skogar och milrök och fans mormor”. Reaktionen vänder sig mot de tidigare verkens drag av hembygds- eller vildmarksromantik. Under återstoden av sitt författarskap sökte Dan Andersson sig bort från bilden av sig själv som en svensk Jack London, som vildmarksromantiker. När Waldemar Bernhard 1918 skall skriva en artikel om honom för Idun får han tydliga direktiv: ”skriv, att jag inte är någon ’vildmarksdiktare’, vi måste bromsa upp dessa galenskaper!”. Titeln till artikeln ger också Andersson själv: ”En mörkrets och hemlöshetens sångare”. Så vill han bli omnämnd. Med *Det kallas vidskepelse* söker han sig nu i stället mot expressionismen, mot den subjektiva, närmast hallucinatoriska visionen. Ett talande exempel återfinns i novellen ”Den röda marschen” där det skildras hur väglöss ’läses bort’ av den trollkunnige Karigo. Berättarjaget, försjunken i tankar, ser plötsligt ett rött band röra sig genom rummet och ut genom dörren.

Det skymde allt mer – och han kunde ej slita sina ögon från det röda bandet som rann – som vandrade i väg med allt blodet – blodet – han tänkte – det blodet har kostat – åh, så många gånger fars rygg krökts och mors

armar slitit för maten som det blodet blivit av – så hejdlöst mycket myllrande, blankt blod ur halsar och kinder – och små blåa smala vador! Så lustigt det rann ut i dörren – aldrig vilade det – det var en röd, springande linie, som löpte förbi – så hastigt – ett rött snöre – som kom så nära hans ögon – som skar ögonen – ett slippande, rött, blodigt snöre, som skar i hans ögon som en fil – en jättelång mask med röda leder, som dansade i väg. – Han ryste – fy fan att sitta här och se på allt det springande blodet! Att inte kunna ta sina ögon från denna löpande sträng av ont och rött! Han såg ej golvet och dörren mer – men den ilande strimman löpte förbi – förbi – den gjorde ont – den stack, varför blev det aldrig slut? Och så blev allt svart, som beck, och det röda, det lyste som eld genom mörkret – – – men nu skulle det bli bättre, nu, för Keris-Kerstis barn, nu, när inte allting gick åt till blod, som sögs upp och spändes in i dessa små, stinna bollar – nu blev bättre att leva, nu – när inte myriader små röda sög, sög små ungars vita, vissna bröst – nu när de röda djävlarerna gick ut i natten att dö i någon sump, med små ungars och gammalt utlevat, svart blod i sig – för sista gången!

Här märks också en, även den till dels självkritisk, reaktion mot upplysningsidealet. Berättelserna genomsyras av en dold kunskap, vilken upplysningsljuset sökt att jaga bort; en dold kunskap som många gånger är den enda som står dessa fattiga finnmarksbor att få. I deras andliga liv, som är det berättelserna genomgående skildrar, ingår såväl bönenemöten som lusläsning, det ena självfallet och omedelbart jämsides det andra. Under den här tiden tycks också Dan Andersson själv leva i en oupphörlig, tärande längtan efter något annat, något ordlöst, ogripbart. Han tycker sig, skriver han i november 1916, som om han är ”laddad nästan till explosion med ting, som äro absolut uttryckslösa”. Han vill gå ut i en öken och bedja, skriver han. Han vill gå, och aldrig mer komma tillbaka. Han vill gå in i en cell och ”höra någon verkligt barmhärtig människa stänga dörren efter mig”. Under vintern 1916-17 blir också den nya diktsamling han satt samman – *Svarta ballader* – refuserad av flera förlag. Den ges till slut ut av Bonniers, i november 1917, utan honorar; han får i ersättning tjugofem exemplar av den egna boken.

I *Svarta ballader* möter på ett påtagligare sätt än i tidigare böcker ett tydligt persongalleri. Även här handlar det om de fattiga, de utstötta, de utanförstående. Trasiga eller vilsna livsöden, även utslocknade sådana, talar i sorgfälligt mejslade, mörkt skimrande dikter. Det är inte i första hand fattigdomen som sådan som skildras, utan fastmer kampen, längtan och sökan-

det. Flera av dikterna uttrycker den ständiga livströttheten eller det oavslutliga främlingskapet i världen, och den återkommande längtan efter vila, sömnens frid, en annan tillvaro bortom, bortanför denna; så också i ”Omkring tiggarn från Luossa”, i någon mening författarskapets nyckeldikt. Denna längtan blir också samtidigt ett löfte om någonting bättre; en tröst i bedrövelsen. När boken kommit ut får Dan Andersson ett brev från en läsare som starkt griper honom. Han skriver till en vän och berättar förtvivlat, uppgivet om detta brev ”från en ensam och olycklig okänd”. Den okände – till hälsan klen och tyngd av missmod – skriver att det förekommer honom som om Dan Andersson vet konsten att ”vräka av ett lidande”. Andersson står handfallen inför den ensammes begäran om ett sammanträffande. Han har, skriver han, lärt ut sin sorg, sitt lidande åt denna ensamma människa. Han drabbas av allvaret i sin diktargärning: ”Du måste skriva några fler dikter innan du är slut, du måste ge dem kärlek.”

1917 blir ett ihärdigt och samtidigt rastlöst år för Dan Andersson. Under våren lämnar han två manuskript till Bonniers: romanen *De tre hemlösa* och *Chi-mo-ka-ma*, en samling amerikaskildringar. Han träffar, och förlovar sig med lärarinnan Olga Turesson. Samtidigt plågas han av den fattigdom han lever i, som hindrar honom från att få nödvändig arbetsro. I brev till en vän skriver han:

Jag skulle ge en tvåfaldig betydelse åt ordet 'brista'. Den ena bristningen kommer man nära, då motiv på motiv strömma på en och man är *för fattig* för att få den som behöves för att ge konstnärlig form åt det. Vet du, i dessa fall betyda pengar så oerhört mycket, att det är hemskt. – Jag talade om en tvåfaldig bristning, men jag glömde visst den andra sortens undergång, den, när ångesten att vara till sorlar i ens hjärta. I det förra fallet hjälper pengar och arbete, i detta senare är det befallt, att man skall vara stilla inför sin Gud.

Han väntar rolöst på besked från förlaget, får besked om att *De tre hemlösa* refuserats. Pengar är beständigt en bristvara, nu än mer inför ett stundande äktenskap och en egen bosättning. Han tar anställning på *Ny Tid* i Göteborg som journalist och kåsör, under signaturen Black Jim. Kåserierna och artiklarna spänner över en mängd såväl humoristiska som allvarliga ämnen; alltifrån drömmen om en egen spårvagn till sociala orättvisor och misär. I Göteborg trivs Dan Andersson inte. ”Envar som bor och är skriven i Göteborg”, skriver

han, ”skall säkert finna, hurusom hans dagar här äro som en långsträckt skugga utan sol”. En dag rymmer han från redaktionen och tar tåget hem till Grangärde. Men återvänder ännu några månader, innan han i april 1918 lämnar Göteborg. I juni gifter han sig med Olga, och de bosätter sig i byn Gonäs, utanför Ludvika, där de hyr ett par vindsrum. Äktenskapet är lyckligt. Dottern Monika, född 1921, skall Dan Andersson dock aldrig få träffa.

Det egna hemmet ger större arbetsro, och han fortsätter att skriva för tidningar, ofta kulturhistoriska reportage eller tidsbilder från Bergslagen; om spanska sjukan, om slåttern, om finnmarkens livsöden. I maj antas *De tre hemlösa* av Tidens förlag, och, efter mycket om och men, kommer så Dan Anderssons debutroman ut i september samma år.

De tre hemlösa vilar ställvis på självbiografisk grund. Vissa händelser och detaljer i berättelsen är enkla att fästa i Dan Anderssons eget liv; den lilla systemens död, det materiellt fattiga, men andligt rika hemmet, och, inte minst, det intensiva, närmast smärtsamma sökandet efter svar på frågor om skuld och nåd. Romanens huvudperson – David – lever i en nära nog oupphörlig jakobsbrottning. Bibeln blir här påtagligt given det mänskliga förnuftet till en stötesten och förargelsklippa. Uppgörelsen med Gud blir så handgriplig den nu kan bli. Davids sökande, nödgande bön vänds i ett raseri med knutna händer:

Det är inte lönt att försöka, skrek han hårt. Jag kommer ingen vart med dej. Skicka hit en ängel, så jag får tala med honom! Efter du inte vill komma själv! Vad skapade du oss för, om du inte kan sköta oss? Högt snyftande viskade han om och om: Du hade ingen rättighet att ställa till med det här! Du hade ingen rättighet!

Romanens tre bröder är alla plågade av sina öden; David drivs av rastlöshet ut på sjön, Karl Anton mister långsamt sin syn och hamnar på fattighuset, Johan Adolf hör det andra inte hör och går omsider vilse i vansinnet. Dock slutar romanen i en ljusning, i Davids och Karl Antons av bön lugnade hjärtan.

Under hösten 1918 och våren 1919 arbetar Dan Andersson med en fortsättning på *De tre hemlösa*, kallad *David Ramms arv*. Arbetet går, skriver han till en vän, snabbt framåt och dagarna ”gå som små drömmar”. Dock refuseras manuskriptet av Bonniers, i ordalag som djupt sårar Andersson. Han sänder det i

stället till Tidens förlag som i maj antar romanen för utgivning. Huvudpersonen är densamme; hans båda bröder nu döda. David rör sig i Stockholms bohemiska konstnärskretsar, möter ett olycksaligt kärleksöde, återvänder till sin hembygd och får, i en fortsättning av den förra romanens frågor kring skuld och nåd, en vision av Guds ansikte, vilken driver honom in i vansinne och slutlig befrielse. Romanen är starkt präglad av Dan Anderssons intensiva och djupt kända läsning av Dostojevskij, flera av vars romaner han recenserade. Starkast drabbas han av läsningen av *Bröderna Karamazov*; den är, skriver han till Waldemar Bernhard, ”boken framför alla andra”. Främst är det diskussionerna kring skuld och lidande som upptar honom. Och den förklaringslösa onskans problematik. Så länge en enda ond handling existerar, skriver Andersson i sin recension av romanen, kan ingen försoning ske. Hoppet ligger i den osjälviska handlingen; den villkorslösa, alltomfattande kärleken. Den kristna kärlekstanken förenas här med *Bhagavad-Gita*:s lära om alltings enhet.

Jan Arvid Hellström lyfter i sin studie fram ett citat ur *David Ramms arv* i vilket han vill se inte bara den enskilda romanens, utan Dan Anderssons hela teologi koncentrerad:

Var jag identisk med det orena? Kunde vidriga ting uppfattas med det som ej självt var vidrigt? Hur kunde ting som jag ej rört vid uppröra mig? Ja, men hör mig, du tänker på hinduernas tatwam asi, men jag tänkte ej på detta då, jag upplevde det. Jag tyckte att hela skapelsen var en enda blodig, snyftande köttklump, virvlande kring ett centrum: det inuti mig som var innanför alla skal och som aldrig kunde bli orent. Och i och med detsamma försvann all känsla av orenhet ur mitt hjärta. Ty vem var i detta centrum? Endast Han. Men Han var även i varje del av massan, han var ändå hela massan och något dessutom. Han var i mig som skjutit skunken, han var i djurets orenhet, i skökans spott och spyor, i baronens lilla högfärdiga hjärta och i de brinnande rosorna på damens kinder. Han var i gatstenen och inne i mitt stackars darrande hjärta. Herre, viskade jag, vad du är stor och förfärlig, vem vågar sätta sig upp mot dig? Men Han var mera. Han var rytmen i stjärnornas gång och den enda väldiga sången i det tomma rummet när en gång all jorden tystnat och planeterna gått att vila. Han var Rörelsen, Han lät allt hålla ihop eller brista, krossas eller gråta, plågas eller fröjdas. Han var det aldrig förorenade, därför att Han icke hade egenskaper. Och, ser ni, jag vart full av en enda glädje över alltings skönhet, fulhet, förfärlighet och väldighet, och varje liten smutsig detalj försvann, och raseriet och

hatet och kärleken och blommorna och förruttnelsen och stanken av det orena döda – allt var, tyckte jag, en väldig sång, en orkester som drog förbi mig i mörkret, ryckande mig med. Och jag knäppte mina händer mot stjärnorna och snyftade: – Detta är Du!

David Ramms arv utkom i november 1919 och mötte hård kritik; en kritik som kom att kasta Dan Andersson in i en djup skaparkris. I brev till en vän skriver han att *David Ramms arv* får bli hans sista bok. Han känner sig besegrad. Han känner sig slagen. Han skall tiga och vila sig i skog och mark. Pennan plockas dock snart upp på nytt, och Dan Anderssons sista år blir även det fyllt av intensivt arbete. Han skriver på en fortsättning på de två romanerna om David Ramm; han skriver, som alltid, ett flertal noveller och arbetar också med ”Den underbara byttans berättelse”, en fabel i rabelaisk eller swiftsk stil vilken satiriserar den akademiska kritiken. Han skriver nu också ett flertal kortare dikter där den religiösa tonen klarnar kring det centrala begreppet nåd. Där ”bortom” och ”bortanför” tidigare varit nyckelord, är det nu i stället ett vandringens fasta mål – porten – som utgör det återkommande slutackordet. Så exempelvis i sviten ”En vaknatt” där det heter: ”Det är en nåd att svår och lång/vår väg, o Gud, du gjort/att all vår gång blir tunga steg/mot evighetens port.” Mest känd av dessa sista dikter är säkerligen ”Nu mörknar min väg” som i sin helhet lyder:

Nu mörknar min väg och mitt dagsverk är gjort,
mitt hjärta är trött, min säd har jag sätt.
Som en tiggare står jag, o Gud, vid din port,
och blodrosor växa på stigen jag gått.

Nåden blir, som Hellström visar, den kritiska skilje-linjen mellan den indiska filosofin och kristendomen. Den blir för Dan Andersson det enda svar som är möjligt. Och han kommer, med dessa kvarlämnade dikter, i nära samspråk med psalmdiktaren Johan Olof Wallin och dennes diktning om det hinsides.

Färdigt på Bonniers förlag ligger vid Dan Anderssons bortgång också manuskriptet till *Chi-mo-ka-ma*, som ges ut posthumt, i oktober 1920. Jagberättaren skildrar här möten med sällsamma existenser i nybygggartrakternas Amerika. Stilen är humoristisk, lössläppt och anekdotisk. Andersson själv var delvis tveksam till boken. Den välvilliga kritik den bemöttes med fick han aldrig se.

I september 1920 besöker Dan Andersson några vänner i Stockholm. På kvällen den femtonde tar han in på Hotell Hellman. Dagen efter hittas han död i sitt rum. Dödsorsaken är cyanväteförgiftning. Hotellrummet hade behandlats mot ohyra. Madrassen hade inte vädrats, endast borstats av. Polisprotokollet noterar hans tillhörigheter: ”klocka, två anteckningsböcker, 15 böcker samt i pengar 34 kronor och 10 öre”.

I kapitlet ”Dan Anderssons död” i romanen *Stockholmaren* skriver Ivar Lo-Johansson:

I mörka strofer hade han i förväg sjungit om döden. Vid Pajso, vid Hattmomarja, vid Pallao, i Luossa stod blommor och sörjde. Jag föreställde mig att varenda blomma såg annorlunda ut, att vart träd susade olika, att dagningen skulle nalkas på ett helt annat sätt därför att Dan Andersson var död.